

Melanchthoniana i Danmark

Nogle hidtil utrykte aktstykker

Af Martin Schwarz Lausten

Efter godt 15 års forberedelser kunne Heinz Scheible i 1977 og 1978 udgive de to første bind af mammutværket »Melanchthons Briefwechsel«.¹ Hermed opfyldes et længe næret ønske hos alle, der beskæftiger sig med det 16. århundredes teologi og historie i bredeste forstand. Melanchthons breve består af rådgivning og udtalelser om alle slags teologiske, politiske, økonomiske og undervisningsmæssige problemer, brevvekslingen indeholder et væld af historiske oplysninger om begivenheder og personer og er en højt skattet førsterangs kilde, og man begyndte allerede få år efter hans død i 1560 at udgive samlinger af disse breve. I de sidste 150 år har man gerne anvendt den store udgave i »Corpus Reformatorum« og senere supplementer med de fejl og mangler, dette medførte. Melanchthons breve til den danske konge Christian III blev således aftrykt efter Andreas Schumachers fejlfyldte udgave fra 1770'erne.² I den moderne, kritiske udgave optages breve, forfattet af Melanchthon alene eller i fællesskab med andre samt breve til ham, judicier af ham, fortaler, anbefalingskrivelser o. lign. Selvom man således har foretaget en vis afgrænsning i forhold til Corpus Reformatorum vil denne nye udgave komme til at omfatte ca. 9200 enkeltstykker, hvoraf mere end 700 er hidtil utrykte. Der er ikke blot tale om en udgivelse af disse aktstykker. Hele værket er inddelt i fem afdelinger: 1) Register, 7 bind; 2) Register, 2-3 bind; 3) Håndskriftkatalog, 2-3 bind; 4) Editionen, ca. 35 bind og 5) Kommentar til editionen, ca. 35 bind. Efter planen skulle hele værket være afsluttet i året 2024! Brevene vil til den tid blive udgivet i kronologisk rækkefølge, men uheldigvis havde Melanchthon den vane ofte at udelade årstallet på sine breve, ja, tit hele dateringen, og man har derfor måttet foretage en datering ud fra indre kriterier, hvilket vil sige, at det har været nødvendigt at udarbejde en kommentar i grundtræk til samtlige aktstykker inden publiceringen af disse, som vil begynde ca. 1990. Disse oplysninger har man allerede nu villet meddele, og det er dette stof, som nu fremlægges i de første registerbind: hvert brev er opført i

kronologisk orden, dateringen er meddelt, indholdet oplyses i punkter således, at det kan læses fortløbende. Disse registre er tysksprogede og kan nærmest karakteriseres som en slags parafrasekommentar.

Da udgiverne bad mig oplyse, hvad der fandtes af relevant stof i Danmark, gav det anledning til gennemgang af et meget stort materiale i Rigsarkivet og i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling. Ikke alene stof af den ovennævnte art havde interesse, men også enhver samtidig omtale af Melanchthon. Selvom oplysninger vedrørende det sidstnævnte selvsagt kun kunne blive sporadisk var resultatet alligevel overraskende: henimod 250 Melanchthoniana, originalbreve, afskrifter, judicier, bogindskrifter etc. findes. Medregnes også omtale af Melanchthon i samtidige aktstykker bliver tallet naturligvis meget højere.

Som bekendt foregik en livlig korrespondance mellem Melanchthon og Christian III, som beundrede og agtede den berømte lærde, – hvilket dog ikke afholdt kongen fra skarpt at kritisere Melanchthons teologi og kirkepolitiske holdning, når denne ikke svarede til kongens!³ Den store samling af originalbreve fra Melanchthon til Christian III ligger stadig i Rigsarkivet, København, og kongens breve til Melanchthon findes i de kongelige kopibøger i Rigsarkivet.⁴ Som ovenfor nævnt blev Melanchthons breve udgivet allerede af Schumacher og kongens breve blev offentliggjort af C. F. Wegener i begyndelsen af 1850'erne,⁵ men disse udgivelser kan naturligvis ikke leve op til moderne editionsprincipper, hvortil kommer, at man tidligere overså eller bevidst udelod en række breve fra denne korrespondance. Disse er dog fornylig blevet publiceret.⁶ Melanchthon havde selv sagt også andre kontakter til Danmark, han tog sig af de nordiske studenter i Wittenberg, han kendte personligt de førende danske teologer og »politikere« og hofembedsmænd, som f. eks. Jens Sinning, Niels og Peder Palladius, kansler Johan Friis, Herman Skeel, Herluf Trolle og mange andre.⁷ I det materiale af ovennævnte art, som vi har bevaret i Rigsarkivet og i Det kgl. Bibliotek, får vi et udmærket indtryk af den Melanchthon-dyrkelse, som allerede det 16. århundrede kastede sig ud i. Man har samlet hans breve, afskrifter af disse, udtalelser af ham, autografer, indskrifter i bøger, ja selv en kort notits, et opslag om aflysning af en forelæsning, er bevaret. Nedenfor skal aftrykkes en del af det materiale, som tilsyneladende ikke tidligere har været publiceret.⁸ Først aftrykkes to breve fra hertug Hans den Ældre til Melanchthon, i hvilke han beder denne skaffe en dygtig og pålidelig prædikant (nr. 1 og 2), herefter følger en egenhændig indskrift af Melanchthon

på de første blade af Luthers »Die Propheten alle Deudsche«, Wittenberg 1541, nogle bemærkninger til Jesaj. kap. 59, (nr. 3), dernæst en ligeledes egenhændig indskrift af Melanchthon foran i samme bogs 1544-udgave, en kommentar til Johs. kap. 14 (nr. 4). Som nr. 5 aftrykkes et lille digt, ligeledes skrevet egenhændigt af Melanchthon, og endelig aftrykkes indholdet af en meddelelse til de studerende, hvori han oplyser, at forelæsningsen over Aristoteles' Etik, må aflyses i dag. Også denne lille seddel har Melanchthon selv skrevet (nr. 6).

Foruden de her aftrykte stykker findes yderligere en del breve fra Melanchthon i Det Kgl. Biblioteks Håndskriftsamling, som tilsyneladende også er utrykte. Disses forhold skal dog nærmere undersøges, inden dette kan fastslås sikkert. Endelig skal det oplyses, at der ved samlingen af Melanchthon-breve i Rigsarkivet findes et egenhændigt skrevet manuskript af ham, som det er lykkedes at identificere som et fragment (15 sider) af hans første udkast til skriftet »Commentarius de Anima«, et psykologisk værk, som han udgav i 1540. Dette københavnske fragment hører til førsteudgaven. I Corpus Reformatorum har man aftrykt 1553-udgaven.⁹ Til sidst skal nævnes, at der i Det Kgl. Biblioteks Håndskriftsamling også findes et eksemplar af Xenophons Opera graece, 1516, som har tilhørt Melanchthon. På næsten hver eneste side i det store værk findes egenhændige notater af ham i marginen, ligesom hele sidste blad udelukkende består af hans notater.¹⁰

1.

*Hertug Hans den Ældre til Philip Melanchthon, Kolding, den 20. november 1553.*¹¹

An Philippum Melanchthon Vmb einen Pastorn zu haderslebenn. Datum Coldingen den xx^{ten} Nouembris. Anno etc. liij.

Johanns etc.

Vnnsern gnedigenn grus Vnnd geneigten willen zuuorn. Wirdiger Vnnd hochgelarter besunder lieber. Wir geben euch gnediger meynunge zuuornehmen, Wie das kurtz vorruckter zeit vnnser kirchenn zu Haderslebenn Probst vnnd Pfarher Magister antonius keiser der ein feiner betagter gelerter mann Vnnd Christlichs gutenn wandels gewesen todtlich abgangenn vnnd bis her Jm mangel eines andernn gestandenn, dieweill dann vbriger gelerter trewer Prediger dieser orte ge-

brech, Wir Vns auch mit vnbekantenn also Itziger Zeit leider hinn vnnd wieder allerley Sectenn vormerget, nicht gerne Zu beschwer beladenn woltenn. Wir aber die schule zu wittenberg bisher Jrer Lere dem Almechtigenn dauor Ewig lob vnnd dannck Bestandig vnnd vnwankelbar vormerget. Denmach Begerenn wir gnedig, So ethwann mit euch also wir jnn keinenn Zweiucl setzenn Eine tugliche personn die zu solchem offitio gnugsam vnd geneigt zubewegenn sich dieser orte zubegebenn, Jr wollt Vns zugefallen, wie Jr danne wohl zuthun vnbeschwert sein, dieselb mit euren schrifftten hirein zubefurderenn. Wir wollen gnedig vorschaffenn das gepurlicher gnugsamer vnderhalt vorordent, Vnnd als dann vmb eurer furderung willenn die er zu geniessen, Vnd nach befurderung mit mehr gnadenn beiegenn. Wollet euch hiejnne vns zu gefallenn vnbeschwert guthwillig erzeugenn. Das seind wir mit gnad vnd allem gutenn hinwider zubeschuldenn geneigt. Dat.

2.

*Hertug Hans den Ældre til Philip Melanchthon, Kolding den 23. marts 1554.*¹²

An Ern Philippum Melancton. Dancksagunge, Actum Coldingen den 23 martij Anno etc liiij.

Johans etc

Vnsern gnedigen grus vnd geneigten willenn zuuorn. Wirdiger vnd wolgelerter besunder lieber. Wir haben vff vorig vnser schreyben wegen eines Pastorn ewer Antwort bey Zeigern ditz empfangen vnd vornommen. Tragen eures angewandten vleisses vnd das jr euch vnsernthalb damit bemuhet gnediges gefallen. Seind auch hinwider zubeschulden vnd in gnaden tzuerkennen geneigt. Nun vormercken wir aus anderen bericht das gedachter Magister Stephanus Agricola etwas mit den Mansfeldischen predigern vnd gelerten in zwispalt geraten auch tzu offentlichen schrifftten sich Disputirlich eingelassen haben soll. Wie vns danne des ein gedruckter Exemplar derjennigen so voranthwortung vnd widerlegung gethan bezeichet vnd vorbracht woraus allerley erscheynet. Derwegen wir nicht vnbillich bedencken tzuhaben. Wir wollen vns aber nichts desto weniger, so er ewern vormelden vnd seinem vortrosten nach anlaisten wird, in befindunge vnd vor-

merckter gelegenheit zuerzeigen wissen. Wolten euch ditz als vnserm besunderm lieben hinwider gnedig nicht vorhalten vnnd seind euch mit gnad vnd allem guten geneigt. Dattum vt supra.

3.

*Egenhændig indskrift af Melanchthon*¹³

Jesaia 59

Vnd ich mache ein solchen bund mit dir spricht der herr, Mein geist der bey dir ist, vnd meine wort die ich in deiner mund geleget habe, sollen von deinem mund nit weichen, noch von dem mund deines samens vnd kinds kind, spricht der herr von nu an bis in ewigkeit. Diser spruch ist gar ein grosser trost, das ein kirch gottes bleiben werde, Vnd ist die lahr do zu gethan, wo vns was die kirch ist, nemlich, do dises wort ist, durch die heiligen propheten Vnd christum vnd Apostel geoffenbart. Darumb wollen wir gottes volk sein vnd bleiben, so müssen wir trewlich bey gottes wort bleiben, dasselbig lernen erholden vnd dem selbigen volgen.

Philippus Melanthon

4.

*Egenhændig indskrift af Melanchthon*¹⁴.

Iohannis. 14. inquit filius dei:

»Εάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει, καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν, καὶ πρὸς αὐτόν ἐλευσόμεθα καὶ μονήν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.«

Semper in mente circumferendum est et sepe cogitandum hoc dictum filii dei, quia doctrinam necessariam et consolationem dulcissimam continet. Docet enim, quae et ubi sit vera dei ecclesia, ac adfirmat hunc visibilem coetum vere esse dei ecclesiam, qui legit, audit, discit, fide amplectitur et amat evangelium et ei obedire incipit, ac vera membra esse ecclesiae dei singulos, qui discunt, fide amplectuntur et amant evangelium et ei obedire incipiunt. Haec est vera et nativa

sententia horum verborum Christi: »Siquis diligit me, sermonem meum servabit et pater / meus diliget eum etc.«. Non enim ociosa consilio est, sed, ut dextre ac vere intelligatur, necesse est reiici interpretationem monachorum, qui, cum hoc dictum enarrant more legis seu νομικῶς seu tanquam dictum νομικόν, corrumpunt totam sententiam et dulcissimam consolationem vertunt in dictum impossibile et ingratum. Ut autem explicatio fiat planior, syllogismum adiciam.

»Siquis diligit me, sermonem meum servabit«.

Nemo servat sermonem dei, quia nemo legi satisfacit.

Ergo nemo diligit.

Inde sequetur totam hanc concionem hominibus inutilem esse, ut multi cogitant legentes hoc dictum Christi.

Sed initio ad maiorem respondendum est. Hoc dictum non intelligendum est tanquam dictum νομικόν seu de impletionem legali, ut lex loquitur, sed de custodia doctrinae, quae tamen [ændret af fremmed hånd til tantum] fit fide et bona conscientia, sicut totus Psalmus 118 loquitur: »Beati immaculati / in via, qui ambulant in lege domini«, id est beati, qui doctrinam a deo traditam retinent sine corruptelis et eam legunt, discunt, fide amplectuntur, amant et ei obedire incipiunt. Contra damnati sunt et alieni a deo, qui aspernantur aut oderunt aut corrumpunt doctrinam a deo traditam. Haec summa est et Psalmi illius et huius dicti in hac concione filii dei. Cumque sic intelligitur hoc dictum, fit possibile et gratum pia menti, et consolatio est dulcissima monstrans, quae et ubi sit vera ecclesia, et testificans nos ipsos vere esse membra ecclesiae dei, cum discamus et amemus evangelium et ei credere et obedire inceperimus. Ad nos igitur deinde et promissio, quae hic additur, pertinet: »Veniemus ad eum et mansionem apud eum faciemus«. Certum est domicilia dei esse omnes, qui evangelium discunt, fide amplectuntur et amant eique obedire incipiunt. Hi exaudiuntur et sunt heredes aeternae salutis. Philippus Melanthon.

5.

Digt af Melancthon, udateret¹⁵.

1 Hei cur tam pauci norunt te summe creator,
Nec formidatur iudicis ira dei.

Esse deum et coeli testantur lumina et horum
Motus, quos certa conditor arte regit.

Condita nec frustra fingantur lumina celi,
Non frustra certas cursus habetque vices.

2 Humano formant in corpore sidera crasin,
Unde celer motus, lentus et unde venit.

Augent ingenii quare tibi sidera vires,
Eloquii splendor maior et inde <venit> tibi est.

Sepe tibi pugnas etiam doctrina ciebit,
Prelia sed petito Christus ut ista regat.

Non plus astra valent quam Christi dextra potentis;
Cultores certo protegit ille suos.

Scripti versus manu Philippi

6.

Opslag om forelæsning af Melanchthon, udateret¹⁶.

Non dubito, bona ingenia et bene moratas naturas vere ita sentire, lectionem Ethices prodesse mediocribus et non feris ingenijs, cum ad iudicandum et ad dicendum, tum vero etiam ad mores quadam moderatione philosophica regendos. Quare libenter præsto assiduitatem in Ethicis. Sed hodie impediior rationibus Academiae. Quare hora secunda non prælegam hodie Aristotelis Ethica.

Philippus Melanthon.

1. Heinz Scheible (Bearb.): Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe. Regesten Bd. 1 (1514-1530), Bd. 2 (1531-1539). Fromann-Holzbo- og Verlag Stuttgart 1977. 1978. 456 s. og 487 s.
2. Andreas Schumacher: Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dännemarck vom Jahr 1522 bis 1663, I-III, Kopenhagen und Leipzig 1758-1759.
3. Martin Schwarz Lausten: Religion og politik. Studier i Christian III's forhold til det tyske rige i tiden 1544-1559, Kbh. 1977, 274 ff. passim.
4. Rigsarkivet, sign.: TKUA Alm. Del 3, nr. 56-59, ca. 1530-1690, »Breve fra uden- landske Universiteter og »lærde Mænd««. Kopibøgerne: »Ausländisch Registrant«, TKUA Alm. Del 1, nr. 19 f. Brevene blev skrevet på tysk.
5. C. F. Wegener: Samling af Kong Christian den Tredies Breve, navnlig til anseete , tyske Reformatorer, i: Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv, 1. Bd., Kjø- benhavn 1852-1854, s. 215-296.
6. Martin Schwarz Lausten: König Christian III von Dänemark und die deutschen Reformatoren. 32 ungedruckte Briefe, i: Archiv für Reformationsgeschichte Jahr- gang 66, 1975, s. 151-182.
7. Se bl. a. ovennævnte brevsamling fra Melanchthon til kongen. Jfr. også H. F. Rørdam: Københavns Universitets Historie I, 1868-69, 258 passim, J. Glebe Møl- ler: To breve fra Melanchthon, i: Kirkehistoriske Samlinger 7. R. VI, 1965-68, 193 f., Martin Schwarz Lausten: Biskop Niels Palladius, København 1968, 18. O. Cle- men og Bj. Kornerup: Danmark og Wittenberg, Kirkehistoriske Samlinger 6. R. IV, 1942-44, 181 f.
8. Verifikation heraf er foretaget sammen med Melanchthon-Forschungsstelle, Hei- delberger Akademie der Wissenschaften.
9. Cr. 13,5 ff. Bogen er endvidere udgivet i Robert Stupperich (Hrsg.): Melanchthons Werke in Auswahl, III. Band, Humanistische Schriften, Hrsg. von Richard Nürn- berger, 2. Aufl. Gütersloh 1969, 305 ff.
10. Sign: Ny Kgl. Saml. nr. 2507,2^o
11. Rigsarkivet, sign.: De sønderjyske Fyrstearkiver. Hertug Hans den Ældre (Hans- borgarkivet), Sager på Papir, A, Kopibøger, nr. 5. s. 104-105. Hertug Hans havde også engageret andre i sin jagt efter en ny prædikant, nemlig Ernst von Bebensee (ibid. 105-106^v) og kurfyrst August af Sachsen (ibid. 111-112).
12. Ibid. 112^v-113. Om hele sagen se Martin Schwarz Lausten: Religion og politik. Studier i Christian III's forhold til det tyske rige i tiden 1544-1559, Kbh. 1977, 240.

13. Martin Luther: Die Propheten alle Deusch, Wittenberg 1541. Det Kgl. Bibl. Kat. 1,69 (S-1977). Indskriften er udateret. Om Bugenhagens indskrift i samme bog, se O. Vogt: Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel. Mit einem Vorwort und Nachträgen von Eike Wolgast unter Mitarbeit von Hans Volz, Hildesheim 1966, 254 f. nr. 144. Om en indskrift af Melanchthon (1. Tim. 4,13) i en Lutherbibel fra 1545, som ligeledes findes i Det Kgl. Bibliotek, København, se J. Glebe Møller: Melanchthon som fortolker af 1. Tim. 4,13, i: Kirkehistoriske Samlinger 7. R. VI, 1965-68, 520 s.
14. Martin Luther: Die Propheten alle Deusch, Wittenberg 1544. Det Kgl. Bibl. Kat., 1,70 (S-1977). En variant heraf i CR 7, 1168. For hjælp med transskriptionen takkes Walter Thüringer, Melanchthon-Forschungsstelle, Heidelberg.
15. Det Kgl. Bibl. Håndskriftsamlingen, Ny Kgl. Saml. nr. 357,2^o, Temleriana. For transskriptionen takkes Walter Thüringer.
16. Det Kgl. Bibl., Håndskriftsamlingen, Bøll. Brevsaml. U,fol., nr. 215, udat. En oversigt over Melanchthon-aktstykkerne i danske arkiver og biblioteker findes nu i Martin Schwarz Lausten: Melanchthoniana in Dänemark. Ein Verzeichnis. Institut for Kirkehistorie, København 1979.